

Nemzeti és kulturális terek szerveződése Ján Kollár *Útirajzának* magyar- és horvátországi szakaszán

KISS SZEMÁN Róbert

Eötvös Loránd Tudományegyetem Szláv és Balti Filológiai Intézet, intézetigazgató, egyetemi tanár
ORCID: 0000-0003-0297-9681

Organization of national and cultural spaces in the Hungarian and Croatian sections of KOLLÁR's *Journey*

Abstract | This paper deals with a specific genre in Ján KOLLÁR's oeuvre, namely the travelogue entitled *Journey to Northern Italy* (1843), which is an integral piece of central European travelogues in the first half of the 19th century. The travelogue written in Czech language is one of the most valuable pieces of literature in Hungary in the era of national revival. The study focuses on the analysis of the first stretch of the author's journey on the territory of the Kingdom of Hungary and Croatia. The narrator enriches the genre's chronological narration by using diverse narration techniques, as well as by presenting and consciously contrasting national linguistic and cultural spaces. With this method, he breaks the spatial horizontality and temporal rectilinearity of the narration, and by increasing the number of narrative planes, emphasizes the importance of Slavic history and culture. The expansion of the present tense of the narrative with other historical time planes organizes the narration into a complex narrative structure. The basis of this system is characterized by spatial poetics that fits into Slavic national emblematicism, at the center of which is the urban evangelical intellectual as a narrator, who presents from his own point of view the emblematic Hungarian, Slovak, Croatian and Slovenian rural and urban spaces. The author pays attention to KOLLÁR's efforts how to create a modern Slavic cultural space from the old one as well as with the endeavour of the writer how Slavic cultural space to get rid of captivity of Hungarians and Germans.

Keywords | travelogue of the 19th century, cultural space organization, Slavic national emblematicism, *Journey to Northern Italy*, literature of national revival

A 19. század első felének formálódó közép-európai kultúráiban fontos szerep jutott az etnikai/nemzeti fenomént hordozó rurális és urbánus terek megjelenítésének. Az alteritáshoz köthető hungarus-tudat és deákos műveltség jellemezte kulturális hagyományon egyre nagyobb repedések mutatkoztak, amelyek alapvetően hozzájárultak a magyarországi kulturális körkép újrajzolásához. E folyamatot egyszerre kísérték konstrukciós és dekonstrukciós folyamatok, amelyek eredményeként megszülettek a magyarországi modern nemzeti kultúrák. A szóban forgó folyamat fontos kísérőjelenségei közé tartozott egy olyan művészeti paradigmaváltás is, amelyre a magyarországi viszonyok között az 1820-as és 1830-as évek folyamán került sor. A klasszicizmus és romantika közötti stílusváltás mindazonáltal nemcsak egy új alkotói nemzedék színrelépésével járt együtt, hanem számos esetben egy adott életművön belül is jól dektálható törésvonalat eredményezett. A klasszicizmus és a romantika művészi paradigmája között oszcilláló életművek, köztük Ján Kolláré is, számos releváns példával szolgál a szóban forgó jelenségre.¹

Ez a tanulmány arra tesz kísérletet, hogy nyomon kövesse és értelmezze Ján Kollár *Felső-itáliai Útirajzában*² a modern nemzetek kialakulásához kapcsolhatóan a szlovák, a magyar, a szlovén és a horvát falu, város és vidék megjelenését és ábrázolásának módját. Egyúttal figyelmet szenteljen a jelenség értelmezését kétségkívül módosító klasszicista és romantikus paradigmaváltásból fakadó szerzői intencionáltságának, és rávilágítson az elkülönülésnek azon folyamatára,³ amelynek eredményeként a fent vázolt kulturális térben keletkező diszkrpanciák „fájdalmas repedés”-ként⁴ manifesztálódnak a szóban forgó szerzői szövegben. Ez utóbbi vonatkozásában az *Útirajz*, akárcsak az életmű bármely egyéb darabja, a szláv nemzeti emblematizmus szolgálatában áll,⁵ azaz a maga jelenvalóságában is egy múltat és jövőt összekapcsoló szláv kulturális jelrendszer elemeként értelmezendő.

A 18. század második felében a francia és német nyelvterületen népszerűvé vált útirajzok és útbeszámolók divathulláma, „nevezetesen: Denon egyiptomi régiségei-

1 KISS SZEMÁN Róbert, „Dílo Jana Kollára ve světle klasicistních a romantických tendencí uherských literatur neo-latinské a školní latinské provenience”, *Bohemica litteraria* 20 (2017): 27–53. DOI: [10.5817/BL2017-1-2](https://doi.org/10.5817/BL2017-1-2).

2 JÁN KOLLÁR, *Cestopis obsahující cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Baworsko, se zvláštním ohledem na slawjanské žiwly roku 1841. konanau a sepsanau od Jana Kollára S Wyoobrazeními a Přílohami též i se Slovníkem slawjanských umělcůw všech kmenůw od neystarších časůw k nynějšímu věku, s krátkým žiwotopisem a udáním znamenitějších, zvláště národních, wýtworůw* (W Pešti: Tiskem Trattner Károlyiho, 1843).

3 Jacques DERRIDA, „Az el-különbözödés”, in *Szöveg és interpretáció*, szerk. Bacsó Béla, 43–62 (Budapest: Cserépfalvi Kiadó, 1991).

4 MOLNÁR Miklós, „Derridán kívül – egyben-másban elkülönözve: séta egy világitótorony körül”, *Kalligram* 14, 1–2. sz. (2005): 110–120, hozzáférés: 2023.05.09. <https://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2005/XIV.-evf.-2005.-januar-februar/Derridan-kivuel-egyben-masban-elkueloenboezve>

5 KISS SZEMÁN Róbert, *Slovanský Goethe v Pešti: Národní emlematizmus stredoevropských Slovanů* (Praha: Akropolis, 2014).

nek leírása és ábrázolása,⁶ Goethe itáliai utazása,⁷ Eberhard,⁸ Förster⁹ és mások Itáliája,¹⁰ az idézet tanúbizonysága szerint elérte és magával ragadta a jénai egyetem egykori hallgatóját is, ugyanakkor azonban még két évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy pesti szlovák evangélikus lelképásztorként útra kelhessen Itáliába, és élményeit könyv formában is megőrkítse. Míg ifjúkori német- és csehországi utazásának élményei főleg költői művébe¹¹ és a hozzá tartozó *Magyarázatokba*¹² épültek bele, addig érett férfikorának itáliai élményei önálló prózai útleírásban öltöttek testet. Az útirajzok korabeli divatja mögött nyilvánvalóan kitapintható az a társadalmi körülmény is, hogy az utazás és a hozzá kapcsolódó művelődés lehetősége szélesebb polgári közönség, valamint egyházi és világi értelmiségiek előtt is megnyílt a napóleoni háborúk utáni európai béke időszakában. Ezen utazások elsődleges célpontja a németek számára is elsősorban Itália volt,¹³ míg a magyarországiak útjai gyakrabban Németországba vagy Franciaországba vezettek. E szempontból Kollár *Útirajza*, amely bizonyos szempontból a grand tour szabályait követi,¹⁴ a két típus ötvözésének számít.

Az útrakelés elsődleges okait a szerzői narrációból ismerjük meg. Mivel ezekkel részletesebben máshol foglalkoztam,¹⁵ itt csak röviden foglalom össze. Kollár *Útirajza Előszavában* az utazás személyes okaként azt nevezi meg, hogy Vincenc Doležálek, a császári-királyi határőrség felügyelője meghívta őt az 1841 szeptemberében tartandó esküvőjére az alsó-stájerországi Rannba (ma Brežice, Szlovénia).¹⁶ Ugyanakkor az *Útirajz* stájerországi fejezetéből, amelyről a későbbiekben még lesz szó, nyilvánvalóvá

-
- 6 „jmenowité: Denonowo wypsání a wyobrazení egyptských starožitností; Goetheho wlskau cestu, Eberhardowu, Försterowu a jiných Italii.” Kollár minden bizonnyal német fordítását olvashatta: Dominique Vivant DENON, *Vivant Denon's Reise in Nieder- und Ober-Aegypten, waehrend der Feldzüge des Generals Bonaparte*, Aus dem Französischen übersetzt und mit einigen Anmerkungen begleitet von Dieterich TIEDEMANN fürstl. hessischem Hofrath und Professor der Philosophie in Warburg. Mit acht Kupfern (Berlin: in der Vossischen Buchhandlung, 1803).
 - 7 Johann Wolfgang von GOETHE, *Utazás Itáliában*, ford. RÓNAY György (Budapest: Magyar Helikon, 1961).
 - 8 August Gottlob EBERHARD, *Italien wie es mir erschienen ist*, 2 Bände (Halle: E. Heynemann, 1832).
 - 9 Ernst Joachim FÖRSTER, *Handbuch für Reisende in Italien* (München: 1840). – Számomra csupán a könyv nyolc évvel későbbi, 4. kiadása volt hozzáférhető: Ernst Joachim FÖRSTER, *Handbuch für Reisende in Italien von dr. Ernst Förster*, Vierte verbesserte und vermehrte Auflage. Mit einer Wegweiser für Leidende von Dr. Rudolf WAGNER Professor der Medizin in Göttingen. Mit vielen Karten und Plänen (München: Literarisch-artistische Anstalt der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1848).
 - 10 KOLLÁR, *Cestopis...*, VII.
 - 11 JÁN KOLLÁR, *Sláwy dcera we třech zpěwých od Jana Kollára: Druhé wydánj* (w Budjně: w Královské uniwersitické tiskárně, 1824).
 - 12 JÁN KOLLÁR, *Wýklad čili Prjmětky a Wyswětlivky ku Sláwy Dceře: S obrazy, s mappau a s Přjdwkem drob-nějšjch básnj rozličného obsahu, od Jana Kollára* (W Pešti: tiskem Trattnera a Károliho, 1832).
 - 13 Thorsten FITZON, *Reisen in das befremdliche Pompeji: Antiklassizistische Antikenwahrnehmung deutscher Italienreisender 1750–1870* (Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2004). DOI: [10.1515/9783110919554](https://doi.org/10.1515/9783110919554).
 - 14 ISTVÁN Anna, „Tradícia grand tour a rola slovanských pamätných miest v cestopise Jána Kollára”, in *JINÝ Kollár: Kollár versus JINÍ*, szerk. KISS SZEMÁN Róbert, 97–106 (Budapest: ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, 2021).
 - 15 KISS SZEMÁN Róbert, „Dekonstrukce a konstrukce krajiny v Kollárově Cestopisu do Horní Italie: Keszthely, Zalavár, Zalaapáti”, *Slovenská literatúra* 66 (2019): 207–215.
 - 16 KOLLÁR, *Cestopis...*, III.

válík ezen ok álságos volta, hiszen a narrátor fáradtságra panaszkodva a szóban forgó esküvőn végül nem vett részt. Kollár további okként hivatkozik az egyházi hivatalából fakadó túlterheltségére is.¹⁷ Ugyanakkor az út megvalósulásához a magyarországi evangélikus egyházban zajló, felekezeti köntösbe öltöztetett etnikai viták is hozzájárultak. Ezzel kapcsolatban Kollár a következőképpen foglalja össze álláspontját:

A szlovákok azon a véleményen vannak, hogy az evangélikus magyarok számban csekélynek és gyöngének érezvén magukat azért akarnak egyesülni a kálvinistákkal, akik szinte valamennyien magyarok, hogy így egyesített erővel annál hevesebben rávessék magukat a szlovákokra, és annál biztosabban elmagyarosíthassák őket.¹⁸

Az *Útirajz*hoz írt *Előszó* ily módon előrevetíti, hogy a nemzeti nyelv és kultúra jelentős szerepet fog játszani a teljes útleírásban.

Ilyen előzmények után tehát Kollár 1841. szeptember 7-én, még mielőtt megnyitották volna a pontonhidat a dunai hajók előtt, átkelt Pestről Budára, majd a Dunántúlon és Horvátországon keresztül útnak indult Észak-Itáliába.¹⁹

A magyar és szláv kulturális terek kapcsolata a Dunántúlon

Az *Útirajz* magyarországi szakaszán egyértelműen a főúri kastélyok és a nagyobb városok leírása dominál: szó esik a Brunszvikok martonvásári kastélyparkjáról és képgalériájáról, Székesfehérvárról, Veszprémről, Keszthelyről és Nagykanizsáról. Az ábrázolt nemesi és városi környezet és kultúra néhány kivételtől eltekintve olyan közös kulturális örökségként jelenik meg az elbeszélésben, amelyben a szláv értelmiségi elbeszélő is otthonosan mozog, hiszen a hungarus-tudat és a latinitás mellett a klasszicista ízlésvilág is szoros kapcsolatot jelent a narrátor és környezete között. Ezt a világot az elbeszélés tanúbizonyossága szerint többnyire a magyarországi klerikusok őrizték meg: azaz a szlovák evangélikus lelkész elbeszélőként közös hangot talál Bogdány Jakabbal, a szlovák származású veszprémi kanonokkal és Salesius Gáspárral, a zalaapáti Benedek-rendi apátság jószágigazgatójával egyaránt. Az előbbivel többek között a szláv mecenatúra hiányosságairól beszélget a képzőművészetben, valamint megállapítja, hogy: „Minden szavából érezhető volt, hogy Bogdány úr, bár, amint erről humorral szólt, (úgy

17 A magyarországi evangélikus egyházközségek adatait vesd össze a Kollár által összeállított sematizmus: [Ján KOLLÁR], *Schematismus generalis ecclesiarum & scholarum evang. Aug. Conf. in Hungaria, jussu incl. ac vener. generalis quatuor superintendentiarum conventus aditio anno 1838. Ed. a Joanne Kollár...* (Pestini: typis Trattner-Károlyianis, 1838).

18 Az *Útirajz*ból e tanulmányban közölt hungaricumok magyar nyelvű fordításait többnyire a *Hungarikumok Ján Kollár életművében* (kollar.elte.hu, hozzáférés: 2023.05.23.) című adatbázisból merítettem. „Slowáci jsau toho domnění, že evanjeličtí Madaři, citíce se býti nemnohými a slabými, s Kalwíny, jenž téměř všickni pauzí Madaři jsau, proto se sjednotiti chtějí, aby se tak spojenými silami tím klopotněji na Slowáky obořiti a tím s jistějším prospěchem je zmaďariti mohli.” KOLLÁR, *Cestopis...*, VI.

19 Uo., 1.

érzi magát, mintha – a szerk.) Patmosz szigetére volna száműzve, mégis szorgalmasan olvassa a csehszlovák könyveket, és a magyar nyelv (tengerében – a szerk.) is szereti az anyanyelvét.”²⁰

A zalavári jelenetben, amelyben az elbeszélő krisztusi hevülettel ostromozza az ószláv romterületet romboló magyar parasztokat, akik a vármegye rendeletére egy út építéséhez szállítják el a helyszínről az építőköveket, a zalaapáti bencés kolostor jószágigazgatója kifejezetten együttérez a szláv narrátor fájdalommal:

Gáspár úr érezte szívfájdalmamat és szavaim komolyságát, ezért haladéktalanul megtette a célzatos előkészületeket, eltávolította a munkásokat és kocsisunkat visszaküldvén Keszthelyre meghívott bennünket a kocsián a kolostorba, vagyis a zalavári apátságba, amely körülbelül egy órányi útra fekszik innen Zalaapáti, azaz Zalapáti faluban, ahová Mosburg ledöntése után, de különösképpen a török vészben és háborúiban ezt az apátságot átköltöztették.²¹

A kastélyokat és városokat összekötő utak mentén sorjázó kisebb települések csak ritkán érik el az elbeszélő ingerküszöbét, legyen szó akár Buda környéki, akár dunántúli vagy Balaton-felvidéki falvakról. A jellegzetesen magyar tájat leginkább is a Bakony és a benne tanyázó betyárok képviselik, akik ugyan közvetlenül nem szerepelnek az elbeszélésben, ám a hozzájuk kapcsolódó, az elbeszélésbe beemelt rémtörténetek a narrátorban és útítársaiban félelmet keltenek. A narrátor viszonyulása a magyar betyárokhoz semmiféle azonosságot nem mutat a romantikában divattá vált betyárkultusz-szal: a betyár Kollárnál még nem a szegényeket védelmező népi hős, hanem istentelen és bosszúálló haramia.

Itt-ott a sűrű erdőben látni egy keresztet vagy egy kupac követ, ezek a (betyárok – KSZR.) templomai és kivégzőhelyei, ahová a szomszéd kolostorokból a papokat vagy szerzeteseket bekötött szemmel vezetik, hogy azoknak, akik halálra vannak ítélve, utolsó vigaszt nyújtsanak [...].²²

A magyar etnikum kifejezetten ellenséges megjelenítésére is a betyárság előzetes bemutatása ad alkalmat, amikor a narrátor hasonló megjelenést tulajdonít a zalai ma-

20 „Z každého slowa bylo poznati, že pan Bogdan, ačkoli, jak sám žertowně řekl, zde jakoby na ostrow Patmos odsauzen, předce knihy českoslowenské pilně čítá a uprostřed maďarčiny milovníkem materčiny gest.” Uo., 5.

21 „Pan Gašpar cítil bolest srdce mého a vážnost mých slow, proto nedleně udělal kucílné příprawy, odstraniw dělníky a našeho wozníka zpátkem do Kesthele poslaw, zwal nás na svém koči do klášteru čili opatstwi Salawarského, které asi hodinku cesty odtudto vzdálené leží we wesnici Salaapathy čili Salaapathy, kamž opatstwi toto po zboření Mosburku, a zwlášť w bauřech a wojnách tureckých, přenešeno bylo.” Uo., 11.

22 „Tu i tam w hustém lese widěti kříž aneb hromadu kamení, toť jsau jejich chrámy a poprawiště, kamž kněze aneho mnichy ze sausedních klášterůw se swázanýma očima wodiwají, aby těm, jenž z nich na smrt odsauzený jsau, posledním potěšením poslaužil (...)” Uo., 3.

gyar parasztnak: a haramiákkal azonosítva őket szerinte fizimiskájuk és öltözetük is hasonló Milfajt Ferkóéhoz, aki a legismertebb dunántúli betyár, Sobri Jóska alvezére volt: „Csaknem egész Zala vármegyében nem láttunk barátságos és szép arcot. A lakosok alacsony növésűek, erős testalkatúak, többé-kevésbé egyforma arcúak, komorak, ruházatuk Milfajt-szerű, piros sálkokkal díszített szőnyeg.”²³

A szláv etnikum és falu csupán képviseleti formában jelenik meg az elbeszélés dunántúli szakaszán: ennek egyik formája az elbeszélés jelen idejéhez, a másik pedig a dunántúli szlávok történeti idejéhez köthető. Az előbbi a fehérvári piactéren zajlik, amikor is a narrátort két nagyvelegi paraszt szólítja meg, s mint régi ismerősüknek elpanaszolják, hogy az evangélikus egyház fórumain továbbra is hiába próbálják meg elérni, hogy szlovák anyanyelvű lelképásztort kapjanak. Ennek kapcsán a beszélgetésben fölelevenedik a hasonló problémából támadt lajoskomáromi eset, amelynek eredményeként több szlovák evangélikus hívet is megkorbácsoltak. A nagyvelegi és lajoskomáromi helyzetből a narrátor arra a következtetésre jut, hogy „[...] több hasonló csehszlovák és vend falu is megbújik a (magyar – KSzR) nemzeti örület és nyelvi tiranizmus alatt”.²⁴

A szlávok dunántúli történeti idejéhez kapcsolódnak a narrátor keszthelyi és zalavári tartózkodásának élményei, amelyeket egy magyar nyelvű tanulmányomban már elemeztem, ezért az ott megállapított dolgokra e helyütt csupán röviden utalok.²⁵ A narrátor ugyanis Keszthelyen megszállva kocsit fogad, hogy meglátogassa a zalavári szláv romterületet. E látogatása alkalmával az elbeszélő a pusztuló építészeti emlékeket és az ószláv történeti időhöz köthető egykori szláv tájat ütközteti egymással. A magyarországi műemlékvédelem egyik első, irodalmi formában megörökített aktusáról is beszélhetünk az esemény kapcsán, ugyanis a narrátor nyugat-európai példákra hivatkozva kívánja meg elérni a szláv kultúrtörténethez kapcsolható romok megóvását a pusztítástól. A narrátor küldetéses gesztussal konfrontálja a jelenidejű, magyar etnikumhoz köthető tájat a romterület ószláv múltjával. E gesztus célja, hogy a szláv kultúrtájat kiszabadítsa a magyarság fogságából, és az ószláv romterületet beemelje a szláv nemzeti emblematizmusba.

Az ország határvárosa Nagykanizsa, amelynek a narrátor számára egyik fontos jellegzetessége, hogy az ellenséges magyar mellett megjelenik benne egy újabb szláv elem is a horvát lakosság formájában. A fölfogadott kocsis mellett a város egyes üzleteinek föliratai és a nyelvhasználat jelzik ezt a tényt.²⁶ A szláv nemzeti emblematizmus hang-

23 „W celé téměř Saladské stolici nespátřili sme přiwětíwého a pěkného obličeje. Obywatelé zrůstu nízkého, postawy silné, twářnosti wíce méně totožné, zasmušilé, oděw Milfayowský: hauně čerwenými pásy ozdobené.” Uo., 8.

24 „(...) i wíce českoslowenských a wendických wesnic upí tam pod podobným břemenem národního šálenství a jazykotyranství.” Uo., 7.

25 KISS SZEMÁN Róbert, „A magyar, szlovák, szlovén és horvát vidék és város térpoétikai megjelenítése Kollár Útirajzában” in *A magyar királyok városának emlékezete a szláv irodalmakban, nyelvekben és kultúrákban*, szerk. LUKÁCS István, 81–95 (Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2021).

26 „Utunk során először vettünk észre Nagykanizsán szláv feliratokat boltok és pincék fölött, pl. Novakovič stb., egyébként is hallatszott illír szó az udvarokon és utcákon.” („We Welké Kaniži spatřili sme,

súlyos térpoétikai megjelenítése a narrációban, amint az elbeszélő arról ír, hogy Kani-
sát elhagyva égni kezdett a talpuk alatt a föld:

Már sötét volt, amikor távoztunk Kanizsáról, a várost elhagyva alig tudtuk átvágni ma-
gunkat a sűrű füstfelhőkön. Néhány éve ég a föld alatt a tőzeg (Torf) és egyéb gyúlékony
elemek, amelyeket nem lehet eloltani. Állítólag gyakorta itt is, ott is még a föld is beomlik
a gyalogosok lába alatt, úgyhogy majdnem minden évben több ember leli miatta halálát.²⁷

A magyar és a horvát nyelvi és kulturális tér törésvonalán azonban nem ez az egyedü-
li emblemikus történet – az országhatáron még sor kerül egy újabb nemzetiségi szí-
nezetű incidensre. Az utazóknak a Mura határfolyóként állja útját, amelyen révészek
szállítják át az utasokat. A folyó a szláv utasok és a narrátor számára az utolsó aka-
dályt jelenti, hogy maguk mögött hagyassák a nemzeti értelemben folyamatosan ra-
dikalizálódó magyarság territóriumát, és belépjenek Szlávia imaginárius országába.
A magyar révész azonban sötétedés után már nem hajlandó átvinni az utasait a túl-
só partra. A nemzeti emblematicus dichotomikus narrációs szabálya szerint azon-
ban, amelynek térvonatkozásai is nyilvánvalóak, a túlpartról megérkezik a horvát ré-
vész, és kimenekíti őket Magyarországról.

A kulturális terek szerveződése Horvátországban

A magyar nyelvi és kulturális dominancia területét maguk mögött hagyó szláv utazók
tehát Szlávia fennhatósága alá érkeznek. Mindazonáltal ebben a részben éppen úgy,
akárcsak a teljes *Útleírás* narrációs szerkezetében, folyamatos marad mind a magyaror-
szági alteritáshoz való kötődés megjelenítése, mind pedig a reformkori magyarországi
nyelvi és kulturális viszonyrendszerhez való aktív viszonyulás. Csáktornya azért kelti
föl az elbeszélő érdeklődését, mert föl akarja itt lelni az általa egyértelműen szlávnak
tekintett Zrínyiek családi sírboltját, amelybe a monda szerint eltemették a szigetvári
hős, Zrínyi Miklós levágott fejét is.²⁸ Kutatása során persze beszámol a hadvezér uno-

po prwnikráte na naši cestě, slawské nápisy nade krámy a sklepy, k. p. Nowakowic atd. anobrz i reč
illyrská ze dworůw a ulic zněla.”) KOLLÁR, *Cestopis...*, 18.

27 „Již tma byla, když sme z Kaniže vycházeli: za městem sotwa sme se probili přes husté oblaky dymu
a kauře. Hoříť tam již od několika rokůw pod zemí rašelina (Torf) a jiné zápaliwé žiwly, které nelze
uhasiti. Často se prey tu i tam i země pod nohami jdaucích proboří, tak že téměř každého roku několik
lidí smrt přitom nachází.” KOLLÁR, *Cestopis...*, 19.

28 „Hosszan kerestük a Zrínyiek családi sírját, amelyet Windisch német nyelvű Földrajzában ír le, és
amelyről azt mondják, hogy a szigetvári hős, Miklós levágott fejét, amelyet Sokoli nagyvezír először
Győrbe küldetett, onnan aztán a család egyik hű szolgája által ide hazahozatott és itt a (szent) Ilona-ko-
lostorban első felesége, Frangepán Katalin mellé helyeztetett: itt azonban erről senki sem tudott, sem
a várban, sem a kolostorban, bár nagyon sok embernél tudakozódtunk utána.” („Hledali sme dlaho
dědičnu hrobku rodiny Zrinské, kterau Windiš w Zeměpisu swém německém opisuje, a o níz se wůbec
prawí, že sřatá hlawa Sigetského hrdiny Mikuláše, neyprwé od welkowitzira Sokoliho do Rábu poslána,
odtud pak skrze jednoho wěrného slahu jeho domu sem donešena a zde we klášteře Heleny wedle

kájáról, a magyar nyelvű barokk irodalom egyik legjelentősebb alakjáról, Zrínyi Miklósról is, akit, mert ősei nyelvét és nemzetiségét magyarra cserélte, a dehonesztáló „magyar-horvát kétéltű”-ként jellemez:

Csáktornyatól körülbelül fél órányi útra látni az erdőben egy emlékművet latin nyelvű felirattal: „hogy állítólag e helyen tépte szét Zrínyi Miklóst a vadkan.” – ez a fiatalabb Miklós volt, de a szigetvárítól különböző, magyar-horvát kétéltű volt, – ő írta azt a bizonyos verset: „Ne bánts d a Magyart”,²⁹ amely könyvnek a címét most a magyarok nemzeti jelszavuknak választották; ő írta ugyancsak magyar nyelven a hőskölteményt Adria tengernek Szirénája címmel, amelyben elődje, Zrínyi Miklós elévülhetetlen érdemeit taglalja: ez utóbbi munkát Zrínyi Péter lefordította horvátra, mégpedig olyan módon, hogy az messze túlszárnyalja az eredetét.³⁰

Az elbeszélő, amint azt a fenti idézetből is látjuk, hiába igyekezett olyannyira maga mögött hagyni a magyarlakta területeket, koloniális traumaként emlegeti Zrínyit és eposzát, amelyben a költő szigetvári őse tetteit örököltette meg.

Csáktornyáról Varasd felé haladva az elbeszélő figyelmét legközelebb Szent Jeromos vélt szülővárosa, Stridón (Stridóvár/Štrigova) vonta magára,³¹ amelynek jelenbeni állapotát „nyomorúságosnak” nevezi.³² Kollár a *Szlávia leánya* és a hozzá rendelt *Magyarázatokhoz* hasonlóan itt sem rejti véka alá azon nézetét, mely szerint a *Vulgata* fordítója

Kateřiny Frangepáni, jeho první manželky, položena byla: nikdo však zde o tom, ani we hradě, ani we klášteře; nic neznal, ačkoli u přemnohých na to sme se dotazowali.”) KOLLÁR, *Cestopis...*, 20.

29 Az 1663-ban keletkezett mű első megjelenésének éve 1705, második kiadása 1790. Ez utóbbi tartalmazta főcímként a *Ne bánts d a magyart*. A kiadás előkészületeiről és a magyar felvilágosodás recepciójába való beilleszkedéséről vö. LADÁNYI Sándor, „Zrínyi Török Afuma és Gyöngyösi verseinek 18. század végi kiadástörténeti problémáihöz: Zilahi Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz 1787–1792”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 79 (1975): 482–498.

30 „Asi pùl hodiny od Čakatorně widěti w lese pomník, t. g. kámen s nápisem latinským: »že zde prey Mikuláš Zrinský od wepře rozhrán byl.«– Bylť tento Mikuláš mladší, od onoho Sigetského ale rozdílný, maďarskohorwatským obojživelníkem, – on psal onu maďarskau báseň: »Ne bánts d a' Magyart,« který názew knihy nyní Maďaři za národní heslo sobě zwolili; on psal i hrdinskau báseň též w maďarčině: Sirena Jaderského moře, kde cnosti nesmrtelného předka swého Mikuláše Zriniho wypisuje: toto poslední dílo přeložil Petr Zrinský do horwatské řeči, a sice tak, že půwodník daleko přewyšuje [...]” KOLLÁR, *Cestopis...*, 19.

31 Stridón római oppidum volt, amely a gótok betörésekor pusztult el. Egykori elhelyezkedéséről mindmáig viták folynak, egyesek szerint a mai Horvátország területén, Csáktornya közelében volt található, mások szerint a mai Boszniában, és vannak olyan kutatók, akik a mai Szlovénia területére helyezik. A téma alapvető irodalmához vö. Frane BULIĆ, „Stridon (Grahovo polje u Bosni): Rodno mjesto svetoga Jeronima.” *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 43 (1920): 5–104. Számomra ennek a tanulmánynak a különlenyomata volt elérhető: Frane BULIĆ, *Stridon (Grahovopolje u Bosni) rodno mjesto svetoga Jeronima: Rasprava povjesno-geografska. (Otisak iz Vjesnika za arheologiju a historiju dalmatinsku XLIII (1920).* (Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1920).

32 „Od Čakatorně k sewerowýchodu wede cesta přes S. Helenu a S. Jiří do Stryhowě čili Stridonu, městečku nyní chatrnému, ale hádkau o rodišti S. Hieronyma slawnému.” KOLLÁR, *Cestopis...*, 21.

szláv származású lett volna.³³ A szlávság tehát nem csupán földrajzi értelemben szituálódik a Muraközben, hanem a narrátor, folytatva a Zalavárott megkezdett szláv kultúrtáj építését, kiterjeszti azt mind térben, mind pedig időben: az *Útirajz* szövegében tehát most már nemcsak a kora középkor, hanem a késő antik kor is a szlávság történeti idejeként jelenik meg. A szláv kultúrtáj kontinuitásának a jelenben való megszilárdítása érdekében az elbeszélő fáradhatatlanul kutat egyéb, szemmel látható jelek után is: a muraközi útszakasz leírásakor kerít sort – a magvető bibliai példázatára építve – arra a lelkes beszámolóra, amelyet a „szláv ágyások” kérdésének szentel. A tudatos narratori építkezés egyik kulcsfontosságú aktusáról van szó, amely a rurális tájformálás egyik fontos eszközeként kerül alkalmazásra. Hasonló elbeszélői tudatosságra utal, hogy e helyütt csupán fölvezeti a témát, jelezve, hogy a földművelés e módja kizárólag a szláv szántóvetőkre jellemző, ám okának megvilágítását egy távolabbi időpontra helyezi, amikor is rövidesen egy stájerországi szláv kocsis adja meg majd rá a magyarázatot.

A következő jelentősebb horvátországi állomás, amely a narrátor figyelmét kiérdemli, Varasd, különösen annak könyvtára, amely lenyűgözi szláv nyelvű újságkínálatával, valamint horvát nemzeti érzelmű hivatalnokaival, akik a magyar nyelvű utazási passzuzst elutasítva horvát vagy latin nyelvet követelnek az utazótól. A bosszantó hivatalnoki kukacoskodás a narrációban ily módon a magyarosítással való szláv nyelvi szembeszégülés szimbolikus aktusává nemesül.

A varasdi urbánus szláv környezettel óriási kontrasztban áll a „horvát Svájc”-nak nevezett Ivaneci/Ivanščica-hegység leírása, amely olyan idegen és félelmetes környezet az elbeszélő számára, mint amilyen a betyároktól hemzsegő Bakony volt. A természet vadságát és benne az emberi kiszolgáltatottságot az elbeszélő még képes a (pre)romantikából ismert hegyi táj, jelen esetben a hazai Tatra-vidék párhuzamba állításával kezelni: „ez az egész környezet a szlovák Tatra-vidékekre hasonlít”,³⁴ ugyanakkor a Varasd környéki horvát nyelvjárást rendkívül csúnyának és érthetetlennek találja, amelyben számos *o* magánhangzó *e*-nek hangzik.³⁵ A megkönnyebbülés akkor következik be, amikor a narrátor ismét kultúrtájba, a lepoglavai pálos kolostorhoz és templomhoz ér. Itt a művész neve nélkül ugyan, de följegyzí az Ivan Ranger barokk festőnek tulajdonított *Jézus bemutatása a jeruzsálemi templomban*, valamint a *Kufárok kiűzése* című freskókat. A Lepoglavából Krapinába vezető úton a narrátorból ismét előbújik a felvilágosult értelmiségi, aki a babonáságban és tudatlanságban tartott nép sorsa fölött tünődik. Megfigyelése szerint a krapinai zarándokok testileg és lelkileg jó adottságú és eszes, ám a véletlenre és magukra hagyott emberek.³⁶ Ez utóbbi illusztrálására az intellektuális fölény pozíciójából megfigyelő elbeszélő beszámol arról, hogy a zarándokok a kra-

33 A téma földolgozásához vö. Ines Ivčić, *The Cult of Saint Jerome in Dalmatia in the Fifteenth and the Sixteenth Centuries: MA Thesis in Medieval Studies* (Budapest: Central European University, May 2016). Különösen a *Jerome the Slav* című fejezettel a 26–44. oldalakon.

34 „celé toto okolí podobá se Tatranskoslowenským krajům” KOLLÁR, *Cestopis...*, 23.

35 „W celém tomto Waraždinském okolí panuje nelépé, a těžce srozumitelné nářečí; přízvučování nazviče ruské, k. p. Božók (jméno našeho vozníka), gospá atd. téměř každé o vyslowuje se co e, ku př. gora gera, koně keně, dobre debre, dole dele, kostel kestel atd.” Uo.

36 „Lid ten zdravý na těle i na duši, schopný, bystrý: ale cele sobě a náhodě zanechán.” Uo.

pinai Szent Jakab-zarándoktemplomot megpillantva térdre hullanak, köztük egy asszony is, aki haldokló csecsemőjét a csodás gyógyulás reményében fabölcsőben hozta a fején Koprivnicából egészen a csodatévő Szűz képéig.³⁷ Az elbeszélés azon ritka pillanata ez, amikor a narrátor, túllépve a nemzeti és nyelvi ellentéteken a maga emberi és lelkipásztori mivoltában egyesíti – többes számúra változtatva az elbeszélést – az egész emberi közösséget. Az aktus szakrális síkra való emelését a lelkész az evangéliumi allúzióval (Luk 6, 20) biztosítja: „Patakokban ömlött valamennyi jelenlévő ember szeméből a könny – Az Istenhez legkönnyebben a nyomorult jut –”³⁸

Krapinába érkezve a narrációban először jelenik meg Ljudevít Gaj, aki a horvát nemzeti mozgalom egyik legfontosabb alakja volt. Az elbeszélő ugyanis meglátogatja Ljudevít Gaj szülőházát, amelyben az utazás idején az illír mozgalom kulcsfigurájának fivére lakott. A Gaj életútjához kapcsolódó életrerek bemutatásakor a narrátor tartja magát a kronológiai sorrendhez: az elbeszélésnek ezzel a részével először a gyermekkor helyszínét rögzíti, amelyhez később a horvát nemzeti mozgalom vezérének pesti ifjúságát eleveníti meg, végül a zágrábi részben Gajt, a horvát nemzeti élet vezérének különféle szerepeiben látatja majd. A krapinai jelenetben a német szentimentalizmuson és preromantikán edződött narrátort lenyűgözik még a város szomszédságában látható hegyeken található várromok, amelyek köré Čech, Lech és Mech, a szláv történelem mitikus ősatyjainak legendáját köríti – ismét erősítve a szláv történelmi táj textúráját az elbeszélésben. A hitelesség kedvéért a narrátor megduplázza az elbeszélők számát: egy horvát öregasszony személyében olyan médiumot talál, aki mellett, hogy idegenvezetőként kalauzolja őket a krapinai vár romterületén, elbeszélésével feleleveníti a környékhez kapcsolódó szláv ősatyák legendáját is. A narrátor túlhevített lelkesülésében az asszonyt a középkori cseh krónikához, Dalimilhoz hasonlítja,³⁹ majd a hangulat betetőzésére megidéz nyolc sort Dalimil krónikájából. Az európai romantika lord Byronhoz fűződő legismertebb szimbolikus gesztusának szláv kulturális inkorporálására is kísérlet történik az elbeszélésben: ám a byroni gesztussal szemben, amikor is az angol költő a nevét a Szunion-foki Poszeidón-templom oszlopába véste, a szláv bárdnak és útítársának be kell érnie a krapinai öregasszony házának falával, amelyre többrendbe-li unszolásra szénnel írják föl a nevüket.

Látva, hogyan ittuk szavait, Čech fivéreként és utódaiként látott bennünket vendégül krapinavári szőlővel, majd a konyhába futva és szent hozva arra buzdított bennünket,

37 „W tomto okamženi došla sem i jedna ubohá matka nesaučí dřevenu kolébku na hlavě: když ji na zem vedle sebe položila, uzřeli sme w ní - malé, nemocné, již téměř ku smrti pracující dojčátko, které tato matka až z Koprivnice, w Křížské Stolicy, k onomu záračnému obrazu pro uzdravení nesla.” Uo.

38 „Slzy se nám, všem zde přítomným, potokem z očí wyronili. – Neypřednější přístup k Bohu má ubohý. –” Uo.

39 „Když nás naše šwitorná starenka, w nepřítomnosti muže jejího, po hradě wodila a powěsti o něm wyprawowala, já sem se domniwal že Dalimila mluwiciho slyším [...]” Uo., 24.

hogy emlékül írjuk föl a falra a nevünket: amelynek, bár ezt egyébként nem szívesen tessez, nem tudtunk ellenállni.⁴⁰

Erre a nemzeti töltekezésre annál inkább szüksége volt a narrátornak, mivel a következő bekezdésben átmenetileg elhagyja Horvátországot, ahol a szlávok viszonylagos kulturális és politikai önállósággal rendelkeznek, és szeptember 11-én átlépi Stájerország határát. Amint azt a tanulmány elején már írtam, Rannba azért utazik, hogy részt vegyen egy esküvőn, amelyre azonban az elbeszélő mégsem utazik át Slovenská Bistricába. Helyette, hogy kímélje egészségét, pihenőnapot tart, és fölkészül a következő nagy városi élményre, a zágrábi kulturális életre.⁴¹ Ugyanakkor az elbeszélő a menyasszony sógorának idegenvezetői szolgálatait igénybe véve föltérképezi a stájerországi kisváros nemzetiségi viszonyait. Ennek kapcsán haraggal vegyes elégedetlenséggel interpretálja a szláv anyanyelvűek térvészését a városi iskolai oktatásban, amelynek következtében felértékelődik a falu mint szláv génbank, amely a narrátor szerint a szlovén nyelv és kultúra megmaradásának záloga. Megszorításként persze hozzáfűzi, hogy az itt beszélt szlovén nyelv német kifejezésekkel rendkívül átszótt: „Vidámabb szél fúj még, hála Istennek, vidéken: a falvakban még visszhangzik a szláv dal, bár persze némettel már meglehetősen átszőve.”⁴² Állításának bizonyítására egy pristavai (ma: Pristava pri Mestinju, Szlovénia) adatközlő, Helena Jerankova asszonytól gyűjtött dal szövegének és a cseh fül számára érthetetlen kifejezéseinek fordításával szolgál. A stájerországi szláv–német ellentétek illusztrálására való továbbá egy verekedés elbeszélése is az osztrák Attems család két tagja és horvát fiatalok között, amely Rogatecben esett meg.⁴³

Az elbeszélő ezek után a Száván átkelve Krajinába érkezik, és büszkén jelenti, hogy Horvátország és Stájerország után egy harmadik szláv országot is meglátogat. E szlávok lakta tartományok országokként való bemutatása nyilvánvalóan annak a narrátori szándéknak a bizonyítéka, hogy a közép-európai térség centrális területeinek nyomasztó magyar és német fölényét kellőképpen ellensúlyozza.

A narráció alábbi, jellemző közjátéka visszacsatolást jelent a romantika művészi paradigmájának fekete tartományába: a folyón átkelve ugyanis az elbeszélő a fantázia birodalmába emelkedik, amikor arról számol be, hogy két vízbefúlt képe emelkedik ki a hullámokból. Az elbeszélés élővé tételét szolgáló „ha!” felkiáltás után Matija Čop (1797–1835), laibachi szlovén irodalomtörténész és nyelvész, valamint Cestar, egy horvát nemzetiségű pesti egyetemi hallgató sorsára hívja föl a figyelmet: az első

40 „Widauc naši dychtiwost, se kterau sme slowa jeji poslauchali, čestowala nás co bratry a potomky Čechowy hroznem Krapinohradským, běžewši pak do kuchyně a přinesši uhel přijměla nás k tomu, abychom na památku swá jména tam na stěnu napsali: čehož, ačkoli já to jináče nerád činím, odepřiti sme jí nemohli.” Uo., 25.

41 „[...] já ale, ohled maje na swé zdraví a chtěw aspoň jednu noc na této cestě tíše a cele spáti, zůstal sem toho dne we Brešči, abych nazejtří do Záhřebu pospíchal, anť pro mne Záhřeb, literatura a národnost slawoillyrská důležitější byly, nežli swatha.” Uo., 25.

42 „Weselejší wzduch wěje, chwála Bohu, ještě na wenkowě: wesnice se ještě ozýwají zpěwem slawským ačkoli owšem již welice němčinau protkaným.” Uo.

43 Uo., 36.

lébe emeli a földművelés eme csínját nem ismerő német parasztnak. A vidék tehát a már említett újszövetségi parabola nemzeti emblematizmusba emelésével e barázdák használata által nyeri el a „mi, szláv földünk”, vagy az „ő, germán földjük” egymással összetéveszthetetlen vonásait:

[...] miért nem hagyjátok a szántóitokat egy tagban és olyan szélesnek, mint a németek! Azért, válaszolta Jozefom, mert mi okosabb földművesek vagyunk a németeknél; ezt azért tesszük, hogy ha esik, a víz a barázdákban maradjon és beivódjék a földbe és ezzel segítse a termést; ahol aztán a föld eleve mocsaras vagy sok eső esik; ott ezek az ágyások elvezetik a fölösleges nedvességet, hogy a vetés ne rohadjon meg; ha nagy a szárazság nyáron, és a közelben van egy forrás, patak vagy folyó, a vizet belevezetik belőlük a barázdába, ami a szántót öntözi. Itt volt tehát a szláv ágyások titkának természetes, régtől keresett kulcsa: ez a magyarázat, a földművelés gyakorlati bölcsességének ez a példája új tiszteletet ébresztett bennem régi elődeink iránt.⁴⁸

Az utazó ugyanakkor, belefeledkezve a szláv múltba, immár sokadszor nem vesz tudomást azon falvakról, amelyeken átutazik. Három száználmas horvát falut is megemlít, amelyek házai olyannyira távol fekszenek egymástól, hogy az az iskolák alapítását és látogatását is ellehetetleníti.⁴⁹ Brdovecnél a narrátor egy szlovák drótosba botlik, aki, mivel a magyarok az általa gyakorolt mesterségből gúnyt űznek, egészen Horvátországig vándorolt, hogy megkeresse a napi betevőjét. Úti élményei közé emeli még egy fiatal horvát pap látványát is, aki imakönyvvel a kezében, szépen megművelt kertjében végzi reggeli áhítatát.

Az utazó figyelmét lekötő jelenségek között fontos szerep jut a horvát falusi lányok és asszonyok azon szokásának, hogy hatalmas terheket hordoznak a fejükön. Ennek következménye a narrátor szerint, hogy bár szép, egyenes termetűvé teszi az asszonyokat, ám a női agyra nehezede a teher károsan hat mentális képességeikre. „Ez teszi, hogy az itteni asszonyok termete sudár és egyenes, akár a fa: de hogy / ez az agyra, az emberi lélek legfinomabb eszközére nehezede nyomás más szempontból káros, ahhoz kétség sem férhet.”⁵⁰ Szembeötlő, hogy a gyengébb nem megjelenése a narrációban kizárólag a szláv etnikumhoz köthető. A szláv nők és asszonyok szerepei közé tartozik a

48 „(...) proč nenecháváte role swé tak celé a široké jako Němci! Proto, řekl Jozef můj, že sme my maudřejší rolníci nežli Němci; to děláme tím cílem, aby když prší, voda we brázdách zůstala a do půdy wníkla a tím aurodu napomáhala; kde pak je země sama w sobě močálowitá, aneb když mnoho dešťůw býwá; tudy tyto záhony odwozují přílišnou wlhkost, aby osení nehnilo; panujeli dlauhá suchota w létě, a jeli studnice, potok aneb řeka we blízkosti, voda se odtud do těchto brázd nastrojí, která roli owlažuje. Tu hle sem měl přirozený dáwno hledaný klíč k tajemství slawjanských záhonůw: a toto wysvětlení a ukázání mi tak praktické maudrosti w rolnictwí, naplnilo mne nowau uctiwostí ku starým našim předkům.” Uo., 28.

49 „Laduč, Jerlušowice, Brdowec jsau chatrné wesnice, s rozsypanými sem tam domky, což zřízení a nawštěwowání škol těžkým činí.” Uo.

50 „Tím se stává, že postawa zdejších žen jest přímá a rovná co strom: ale že to / stálé tlačení mozku tohoto nejyemnějšího nástroja duše škodliwe jest w jiném ohledu, o tom ani pochybowati nelze.” Uo., 28–29.

buzgó vallásosság, mint a zarándokok esetében, a terhek cipelése, mint az éppen szóban forgó esetben, vagy pedig a nemzeti nyelv és kultúra művelése, mint a későbbiekben, a trieszti költőné esetében. A szláv asszonyok türelmével, teherbírással és lágy-ságával ellentétben egyáltalán nem köthető semmilyen feminin elem más bemutatott nemzetiséghez. A magyar és a német vidék lányok és asszonyok nélküli világ, bennük főként a maszkulin agresszió (a lajoskomáromi szlovákok megbotozása, a betyárok gyilkolása, a stájerországi országúti erőszak és kaszinóbeli verekedés) érvényesül. Amennyiben mégis megjelenik a női nem képviselője az „ők” szférájában (mint például a magyar révészfeleség alakjában), az inkább a *Szlávia leánya* 1852-es kiadásának 442. szonettjében bemutatott magyar fúria esztelen dühöngését idézi.⁵¹

A szláv-ságot létében fenyegető magyar és német vidékhez képest a narrátor számára a horvát főváros maga a múltból már jól ismert zalavári szláv kultúrtáj jelenben megtestesült formája, és mint ilyen, nemcsak a horvátországi útszakasz, hanem az egész *Útirajz* egyik csúcspontja a szláv olvasóteremmel, a horvát színházzal, a művelt szláv férfiak társaságával. A szláv urbánus közeget pedig minden kétséget kizáróan a narrátor és horvát tanítványa, Ljudevit Gaj uralja, amely páros mind elméletben, mind pedig gyakorlatban a szláv kölcsönösség megtestesítője. Gaj kapcsán már jeleztük, hogy az *Útirajz*ban sor kerül majd a horvát nemzetébresztő pesti életszakaszának bemutatására is, amely a jelen idejű elbeszéléshez képest tizenkét évvel azelőtt volt. A narrátornak köszönhetően az olvasó tudomást szerez arról, hogy Kollár Gajt saját *Olvasókönyvéből* tanította csehül olvasni, és felidézi közös pesti sétáikat és beszélgetéseiket is. A szláv világ egyik ígéretes központjává vált tehát a horvát főváros, ahol szlovákok, oroszok és más szlávok is egymásra találhatnak.

Az elbeszélés következő állomása egy másik jelentős horvát város, Károlyváros (Karlovac), ahol a helyi notabilitásokkal folytatott esti beszélgetés, nem először, arra nyújt alkalmat a narrátornak, hogy közönsége (és az *Útirajz* olvasóközönsége) előtt is értekezzen a szlovákok sanyarú magyarországi helyzetéről. Az időbeli előre- és hátratalások rendszere, a szláv-ság és ezen belül a szlovákság magyarországi helyzetéről folyó állandó gondolkodás következtében (a zágrábi, majd a trieszti helyszínen is megismételve) könnyen vizualizálható szláv kulturális tér jön létre. A károlyvárosi piac ugyanakkor a városi és falusi horvát lakosság találkozásának és ezzel a két szláv világ harmonikus egyesítésének színterévé válik: a szláv nemzetrajzot a vidéki horvát asszonyok szorgalmának példaértékű képével gazdagítja. A piacozó asszonyok ugyanis ahelyett, hogy pletykálnának, hatalmas guzsalyokat helyezve a fejükre inkább fonással töltik az idejüket.⁵²

A Károlyvárosból Fiuméba vezető mintegy 80.000 ölnyi út több szempontból fölkelte a narrátor figyelmét: egyrészt büszkeséggel tölti el a Mária Lujza királynéről elnevezett műút (Ludovicea) minősége, akárcsak mérnökének, Vukassovichnak (Filip Josip Vukassović) szláv volta, ugyanakkor a rajta bonyolódó gyér forgalom és a mellette elhelyezke-

51 A tanulmányban nem tárgyalt további kollári hungaricumok többsége fellelhető a kollar.elte.hu adatbázisban. Hozzáférés: 2023.05.23.

52 KOLLÁR, *Cestopis...*, 35.

dő vendéglők konyhájának csapnivalósága bosszúsággal tölti el. A főbb falvak nevének felsorolásán túl (összesen tíz) ezek a települések és lakóik szintén nem érik el a narrátor ingerküszöbét. Kivételt képez ez alól Grobničko Polje, amelyet a tatárokra mért 1242-es horvát csapás emblematikus helyszínének mutat be. A tudomány azóta valószínűsítette, hogy a szóban forgó tatár–horvát összecsapás 16. századi történeti kreáció, ám Kollár idejében ez a tény még kevésbé volt ismert. Ezért aztán a narrátor – a zalavári szláv kultúrtájban tett kirándulásának mintájára – kiszáll a kocsijából, hogy átadja magát az emelkedett nemzeti gondolatoknak. Az egyetlen tényleges falu, amely ezen az útszakaszon megjelenik, Kamenjak, amelynek ciszternájából merített vízzel üdítette föl magát az utazó. Ennek határából már látszódik a tenger, amely felett a hajók, az elbeszélő hasonlata szerint, galambokként lebegnek. A térpoétika, szokatlanul a 19. századi cseh és a szlovák irodalomban, egy teljesen új felülettel, a tengerrel bővül. A víz a narrációban a szláv történelem elfedésére (is) szolgáló elem, amelynek természetével kapcsolatban egy hosszú eszmefuttatásra vállalkozik majd az elbeszélő a Triesztből Velencébe tartó hajójút során.⁵³ A tudatosan szlávnak nevezett Adria-tengernek köszönhetően erősödik a szlávtság kapcsolata egyrészt a klasszikus mediterrán térséggel, annak kultúrtörténeti rétegeivel,⁵⁴ másrészt az indoeurópai nyelvi és kulturális rokonság jegyében az olasz nyelvvel és az itáliai kultúrával is. A narráció teljesen új fejezete veszi tehát kezdetét, amelyre a *Tengermellék (Pomoří)* fejezetcím is fölhívja a figyelmet.

A narrátor a fiumei horvát ügyvéd, V. I. Medanič vendégszeretetét élvezte a városban, aki számos nemzetébresztő mellett Gajjal is jó kapcsolatokat ápolt, és egyúttal a narrátor ciceronéjaként is szolgált.⁵⁵ Az elbeszélő megfigyelése szerint, bár a Fiume környéki falvakban szlávul beszélnek, akárcsak a köznép és lelkes horvátok a városban is, ám a műveltebb házakban és hivatalokban olaszul folyik a szó.⁵⁶

Az új felület, a víz szláv munkásemberei a halászok, akik az elbeszélő ingerküszöbét akkor érik el, ha tengeri ételt vagy szellemi csemegét szállítanak neki. Az elsőt a vendéglőkben, a másodikat a kikötői sétája idején élvezhette a narrátor, amikor is Andrija Kačić Miošić: *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* című műve *Pisma od kuće Frankopanovića* című verséből éneklik el a kezdő szakaszt.⁵⁷ Medanič magyarázata szerint a veljei halászok ismerik ezt a művet, hiszen kedvenc hősről, Frangepánról szól.⁵⁸ A kikötői séta során falusi asszonyokkal is találkozik az elbeszélő, akik olyan börtömlőkben szál-

53 Uo., 54–55.

54 Veronika FAKTOROVÁ, *Mezi poznáním a imaginací: Podoby obrozenského cestopisu* (Praha: Arsci, 2012). Vö. a *Slovanská vlast* című fejezettel 195–209, 199.

55 Ignac (Vatroslav) Vinko Medaničről (1805–1856) van szó.

56 „W Rjece musí jiz slawenčina zápas westi se sokyni swau wlaštinau; wesnice okolni jsau sice wšecky slawoillyrské, i w Rjece obecni lid a někteří horliwější wlastenci mluwěji naši řeč: ale w tak řečených wzdělanějších domích a při auřadech wšudy se wlašký jazyk ozýwá.” KOLLÁR, *Cestopis...*, 38.

57 „Čudila se Lika i Krbava,
što govori Bugarine Sava:
kudi pleme Frankopanovića,

i viteza bana Zrinovića.” <http://dzs.ffzg.unizg.hr/html/Kacic.htm>, hozzáférés: 2023.02.13.

58 KOLLÁR, *Cestopis...*, 40.

lítják a bort, mint amilyenek az otthoni dudák.⁵⁹ A narrátor a falusiakkal ez alkalommal is csupán esetlegesen, ráadásul városi környezetben találkozik. Az elbeszélő a Fiume környéki szigeteknek, elsősorban Krk szigetének és az ott folyó glagolita hitéletnek nagy teret szentel az útirajzban, amelynek lábjegyzetében közli a *Miatyánk* szövegét is – erősítve a szláv régiségek jelenlétét a közép-európai kulturális régióban.⁶⁰ A krki nyelv jellegzetességeit, szólásait lejegyzí, és teret ad a szigetlakók öltözködésének is, amely mind jellegében, mind színében eltér a környékeliek viseletétől. A krki lakosok ugyanis előszeretettel viselnek fekete öltözetet, amelyet a narráció először Frangepán halálához mint a gyász színéhez kapcsol, majd pedig a velenceiek öltözetével rokonít.⁶¹ A szlávság eredetmitozásának indiai vonatkozásaiig sincs megállás: egy további oldalas fejtegetéssel a narrátor eljut egészen Krisnáig, akinek híveitől eredezteti a Krk szigetiék fekete ruhaviseletét. Az indoeurópai nyelvi és kulturális rokonság jegyében a narrátor ennek kapcsán azon óhajának is hangot ad, hogy a szláv országokban és iskolákban a latin és görög mellett be kellene vezetni a szanszkrit és az indiai nyelv tanítását is.⁶² Az indoeurópai rokonság által tehát a szláv kulturális tér egészen Indiáig tágul.

Az elbeszélő egy másik nagy kulturális excursusra a Fiumétől néhány mérföldre, az Isztriai-félsziget keleti partján fekvő Labin városában vállalkozik, amely Matthias Flacius Illyricus (1520–1575), horvát származású evangélikus hittudós és egyháztörténész szülővárosa volt. Az egyházreformátor érdemeinek és tevékenysége ismertetésének a narrátor nagy teret szentel, ugyanakkor labini utazásának célját, hogy a városban vagy környékén föllelve a reformáció horvát származású képviselőjének portréját betagozza Szlávia országába, eredménytelennek nyilvánítja.

A szláv elemekben gazdag fiumei környéket és Isztriát az elbeszélő egy olyan vidék bemutatásával váltja föl, amelynek láttán a szláv filantróp szívnek meg kell hasadnia, hiszen az ún. csicsek a szlávság kiszáradt és elhanyagolt ágát jelentik, amelyre a Fiuméből Triesztbe vezető út mentén lelt az elbeszélő.⁶³ A narrátor a vidéki lakosság nyomorúságos életkörülményeinek bemutatását arra használja, hogy különbséget tegyen a németek és a magyarok elnemzetietlenítő törekvései között – úgy dicsér és korhol, hogy abból a megdicsért sem kerülhet ki pozitívan. Eszerint:

59 „Zde sme potkali na cestě i wesničanky wino do Rjegy nesaucí a sice w kožených wřecch, tak jako jsau naše dudy.” Uo., 40.

60 Uo., 41.

61 „Wübec se mluwi, že půwod a příčina této černé barwy w nosiwě Krčanůw jest známá neštastná smrt hraběte Frangepaniho, od kterého času prey, co jeho poddaní, za nim truchlejí a smutkové raucho nosejí. Ale my o tom na cele jiné myšlenky sme přišli, zwláště když sme tuto černau barwu zase i w Benatkách, co panující anobřz jakausi přednost a půwěrčiwau swatost mající, spatřili.” Uo., 42.

62 „Proto k želání jest aby se čím dříwe we slawjanských krajinách a školách wedle klassické řečtiny a latiny i klassický sanskryt a indičtina co řádné studium přednášely [...]” Uo., 44.

63 „Jako wúkol Rjegy a na sausedních ostrowich w záliwu morliackém a we kraji istrianském bujný žiwot slawský wėje a pautníkowi radost národní působí: tak naproti tomu na sewerné straně ku Krajinsku, zwláště na cestě do Terstu, spatruje oko jednu uschlau zanedbanau haluz slawjanského kmene, nad kterau lidomil hluboce zalkati musí, a toťoť jsau takřečení čičowé, aneb Ťiřowé, jejich kraj čičewské pole.” Uo., 46.

Alig léptem erre a területre és e nép közé, akaratlanul is eszembe jutott néhány horvát öreg állítása egy baráti körben: hogy a magyar elem nem olyan veszélyes a szlávokra, mint a német, mert az nyilvánosan és durván, ez pedig alattomosan és behízelve assa alá, ahol csak tudja, nyelvünket és nemzetiségünket.⁶⁴

A narrátor a szóban forgó szláv népcsoport, a csicsek nyomorát és elmaradottságát a németek nyakába varrja. Keresztülutazva a falvakon lejegyzí a templomok építészeti kezdetlegességét, belépve a csicsek házaiba leírja, hogy azok csupán egyetlen helyiségből állnak, amelyben konyha és tűzhely sem található, az ételt bográcsban főzik a küszöb előtt, megállapítja, hogy az elszórt házakhoz nem tartozik iskola, és hogy a gyerekek nyíltan kéregetnek az utcán. A számomra némiképp nehezen azonosítható területen,⁶⁵ amely minden bizonnyal a mai Matulji helység és környéke lehetett, olyan emberek laktak, akik szénégetésből tartották fenn magukat, vasárnap is piszkos ruhát hordtak. Rendkívül rosszul tápláltak voltak, és nyomorukból fakadóan rablásra is adták a fejüket.⁶⁶ A csicsek használta nyelv néhány jellegzetes szavát közölve fontos háttérinformációként közli a narrátor, hogy ezt a népet terméketlen lakóhelyükről hiába telepítette át Mária Terézia a Bánátba, az ottani gazdag vidékről is visszatértek eredeti otthonaikba.

A nyomorúságos szláv vidék után a narrátor a Klic-hegy tetejéről pillantja meg Triesztet, amely sokkal érdekesebb és kellemesebb közegnek bizonyul mind a test (merthogy tengeri fürdőt vesz), mind pedig a lélek számára (mert nagy teret szentel a művészettörténész Johann Joachim Winckelmann nagysága tárgyalásának, akit a városban gyilkoltak meg). Trieszt bemutatása újabb bizonyítékkal szolgál arra vonatkozóan, hogy a narrátor számára a magyarországi terek és viszonyok referenciálisak maradtak. A kikötőváros ugyanis urbánus térként, nagyságával és pezsgő életével Pestre emlékezteti a narrátort:

Nagyon meglepett bennünket az a hasonlóság, amely a pesti és a trieszti élet között található. Ott és itt is fiatalság, frissesség, házépítkezés; ott és itt is régi és új város, ott és itt

64 „Sotwy že sem wstaupil na toto pole a mezi tento lid, přišlo mi bezděky na um potwzrowání některých horwatských starcůw w jednom přátelském spolku ujištujícíh: že maďarský žiwel není Slawům tak nebezpečný jako německý, že onino weřejně a hrubě, tito tajně a wlidně podkopáwají, kde jen mohau, naši řeč a národnost.” Uo.

65 A népcsoport azonosításáért köszönettel tartozom Lukács Istvánnak.

66 „Nikde žádně školy; jeich chrámečky jsau našim chalupám podobné, i to zřídka se vyskytající; na průčelí chrámu dvě břewna aneb skály mezi nimiž zwonek wisí. Bylaf neděle, ani w tomto dni nejsau lidé titó čisto oděni: wše černě, špinawě. W Lípě wešli sme do několika sedláckých domůw; tu bída a hrůza! nejen žádného stolu a lawic, ale ani pece, ani kuchyně, ani ohniště, ani postelí. Jedna díra, oknem zwaná, oswětluje tuto temnici. Na zemi před příbytkem pahřeba ohně, nad nimž kotlík zemčat plný, wůkol sedící otec, matka a dítky. Wíce a trápliwějších žebrákůw nikde sme nezkusili jako w tomto kraji; celé haufy malých i welkých dítek pronásledowaly náš wůz s wykřikowáním: „Bog im da srefu a zdrawlje, ako mi šta šenkaju.“ Čičowé jsau lidé nazwíce slabé postawy, hubeného těla, osmahlé barwy; mnozi se zaneprazňují pálením uhlí, které do Rjegy přiwázejí na prodej; neuroda a hlad působí, že tytýž i na laujež se dáwají [...]” Uo., 47.

is a nyereség és a pénz utáni telhetetlen hajsza: csakhogy Triesztben mindez magasabb fokon. Szebben kövezett várost sehol sem láttunk: egy, sőt két könyök hosszú és széles négyzetes kőlapok szolgálnak kövezetként az egész városban. Mint Pesten a dinnyehalmok, itt az olcsó narancsok és citromok állnak kupacokban.⁶⁷

Kollár városlakó, aki az urbánus lét valamennyi előnyét kiélvezi: többek között operába megy, ahol megtekinti Ferdinand Hérolld francia zeneszerző *Zampa* című vígoperájának előadását. Szakavatott színházi kritikusként azon véleményének ad hangot, hogy a címszereplőnek legalább két oktávnyi hangterjedelemmel kellene rendelkeznie ahhoz, hogy élvezhető legyen az opera előadása, amely sajnálatos módon ebben az esetben nem teljesült. Az olasz és a szláv nyelv trieszti használatában, megfigyelése szerint, az olasz dominál, amelyet az „elnyom” igével fejez ki.⁶⁸

Az urbánus tér a közép-európai reformkorban többnyire ritkán helyszíne a nemzeti kultúra egyedüliségének – sokkal inkább a nyelvi és kulturális sokféleség terepe. Trieszt olasz többségű kultúrájában először jelenik meg szórványként a szláv nyelv és kultúra, amely innentől fogva egyre inkább jellemzi a narrációt Észak-Itáliában és Németországban. „Ennek ellenére itt is felleltem Szlavia szép kertjét, amelyet szorgos munkások művelnek.”⁶⁹ E szorgos kezek legszebbike Sofia Rušnové (szül. Žinić), akit szlávillír Szapphónak nevez, hiszen a *Danicában* jelent meg költeménye *Mojoj miloj domovini* címmel.⁷⁰ Előkelő szépsége, természetessége, asszonyi gondolkodása határainak tudata, ugyanakkor nézetei a szláv kölcsönösségről és a magyarok elfogultságáról elbűvölik a narrátort.⁷¹ A két szláv költő olyannyira összemelegedett, hogy távozáskor a narrátor arra kéri, ajándékozza meg őt saját írásával, aminek a költőnő eleget is tesz, és azt a narrátor eredeti horvát nyelven, a szláv kulturális kölcsönösség szellemében, beemeli az *Útirajz* szövegébe. Ugyancsak a költőnő szájába adja a magyarországi szlovákok sorsát érintő legégetőbb kérdések egész sorát is, amely technikát nem először és nem utoljára alkalmazza az útleírás során, hogy kifejtse nézeteit a hazai nemzetiségi viszonyokkal kapcsolatban.

67 „Welmi nás překwapila ta podobnost, která se mezi životem Peštanským a Terstanským nalezá. Tam i zde mladost, čerstwost, wystawnost domůw; tam i zde staré a nowé město, tam i zde nenasycené shánění se po zisku a penížech: jenže w Terstu všecko na vyšším stupni. Krásněji dlaženého města nikde sme newiděli: loket i dwa dlauzí a šiřoci čtwerhranní kamenowé slaužejí celému městu za dlažbu. Jako w Pešti kopy dyní, tak zde kopy laciných pomerančůw a citronůw po ulicech nahromaděno.” Uo., 48.

68 „W obecném životě zde již wlaština nad slawjančinau horu bráti počíná, owšem ji téměř již podmanila. Slyšeti sice po ulicech a náměstích z ust lidu slawské zwuky: ale tito zdaji se býti wice cizí, než domáci.” Uo., 50.

69 „Našel sem wšak i zde krásnau zahrádku Sláwy a w ní statných dělníkůw.” Uo., 50.

70 A költőnő szóban forgó műve a *Danica ilirska* 7 (1841): 121. oldalán jelent meg.

71 „Krásy wice ušlechtilé než bujně, mrawůw lahodných, rozmluw nenucených, řeč slawoillyrská z ust jejich co z naladěné harfy libě zní. Při mluwení o učených předmětech nikdy nezapomíná na meze ženského pohlawi: a předce saud její o literární wzájemnosti Sláwůw, o přepiatosti Maďarůw, a zwláště o národním wychowávání tak byl uhodný, zdravý a při tom půwodní a wlastní, že sem z mužských rtůw nic wýbornějšího neslyšel.” KOLLÁR, *Cestopis...*, 50.

A szláv világtól az elbeszélő természetesen nem vesz búcsút a Triesztből való kihasználással, hiszen két útitársa, akivel kabinját megosztja, szintén szláv ember: egy stájerországi katolikus pap, valamint egy Slavík nevű cseh zenész elbeszélése ébren tartja a mostoha magyar haza képét a narrációban, amely tragédiához vezetett. Ez utóbbi útitársának beszámolója szerint ugyanis bátyja, a Paganinihez hasonlított cseh hegedűvirtuóz pesti tartózkodása alkalmával meghűlt, és gondatlan magyar orvosa azzal okozta halálát, hogy a krízis idején falura utazott.⁷² Ezzel egy lelkiismeretlen magyar polgártárs ismét hozzájárult egy szépreményű cseh művész (némi áthallással a narrátor) halálához.

A kollári nárcizmus a szláv szárazföldről való elszakadás pillanatában teljes nagyságában föllángol, hiszen a horgony fölszedésének pillanatában az olasz kapitány még Kollár nevét kiáltja. Mivel a nárcizmushoz álszerénység is társul, a kapitánynak egészen a kajútbe kell lépnie, hogy kiszólítsa a narrátort a fedélzetre, ahol trieszti házigazdája, Rušnov fordul hozzá azzal a kéréssel, hogy juttassa el az egész szláv értelmiségnek az üdvözlétét: az illusztris névsorban szláv történészek, írók, költők neve hangzik el. Ezzel az üdvözléssel siklik ki a hajó a tengerre, hogy meghódítsa a szlávok számára nemcsak Velencét, hanem egész Észak-Itáliát is.⁷³

A magyarországi irodalom e fontos művéről tehát elmondható, hogy az egyik legértékesebb darabja a reformkori útleírásoknak. Az elbeszélő a műfaj kronologikus elbeszélés módját változatos narrációs technikák alkalmazásával, valamint a nemzeti nyelvi és kulturális terek bemutatásával és tudatos ütköztetésével gazdagítja. E módszerrel az utazás térbeli horizontalitását és időbeli egyenesvonalúságát megtöri, a narrációs síkok számának növelésével pedig hangsúlyozza a szláv történelem és kultúra jelenvalóságát. Az elbeszélés jelen idejének bővítése egyéb történeti idősíkokkal a narrációt bonyolult elbeszélői struktúrává szervezi. E rendszer alapját a szláv nemzeti emblematizmusba illeszkedő térpoétika jellemzi, amelynek középpontjában a városi evangélikus értelmiségi elbeszélő áll, aki saját nézőpontjából mutatja be a nemzeti és nemzetiségi szempontból is emblematikus magyar, szlovák, horvát és szlovén rurális és urbánus tereket.

72 „W Terstu potkali sme i některé pobratimské putující Slawjany, z nichž jeden byl p. František Perko, kněz w Maxowě we Štyrsku muž weselý, národowec horliwý; druhý byl p. Slawík, hudebník, Čech, mladší bratr onoho slawného huslisty, jenž byl sokem sláwy Paganiniho, ale z nastuzeni w Pešti, bohužel! před několika lety zemřel, příčinou neswědomitosti maďarského lékaře, který od nemocného na wenkow odjel.” Uo., 53.

73 Hogy nem esetlegességről van szó, bizonyítja, hogy Kollár posztumusz műve kifejezetten a szlovák itáliai eredetét taglaló filológiai munka: JÁN KOLLÁR, *Staroitalia slawjanská aneb objevy a důkazy živilů slawských v zeměpisu, v dějinách a v bájeslovi, zvláště v řeči a v literatuře nejdávnějších vlaských a sousedních kmenů, z kterých zřejmo, že mezi prvotními osadníky a obyvateli této krajiny i Slawjané nad jiné četnější byli.* Sepsal Jan Kollár, doktor filosofie, professor slav. starovědy na Cís. král. universitě wídenské, rytíř Řádu Františka Josefa, čestný úd společnosti Českého Museum, úd Společnosti náuk w Praze a w Krakově, čestný úd Společnosti pro dějiny a starožitnosti jihoslawjanské w Záhřebě, Srbské slovesnosti w Bělehradě, Společnosti pro dějiny a starožitnosti pomořanské ve Štětíně, Společnosti pro dějiny a starožitnosti ruské w Moskvě a Společnosti přátel dějin i starožitnosti w Odese (Ve Vídni: V Císařské královské dvorské a státní tiskárně, 1853).